

Az Eötvös-kollégium középiskolai kisugárzása

Részletek egy visszaemlékezésből

A legtöbbet irodalomismeret terén Horváth Jánostól tanultam az 5. gimnáziumban kezdődő önművelésem során. Nemcsak a harmincas évek első felében megjelent összefoglaló műveiből, hanem a korábbiakból is, így az 1920-as Petőfi-könyvből. Igyekeztem elemzéseit összevetni a fontosabb pontokon az eredeti művekkel, ami nagy hasznomra volt a történeti-esztétikai fogalmi eszközök elsajátításában.

I dőt és fáradságot nem kímélve – korgó gyomorral – ültem be tanítás után a Statisztikai Hivatal – Érseki Gimnáziumhoz közeli – könyvtárába, hogy a Napkeletben, a Kisfaludy Társaság Évlapjaiban, az MTA Értekezéseiben megjelent kisebb írásait is megismerjem. Itt olvastam el Ady, s a legújabb magyar lyra című könyvecskéjét, utánaézve a Magyar Figyelőben *Tisza István Horváthot* leintő cikkének is, amit a gróf nagyúri csallhatatlanság-tudattal dobott a literátus közvélemény asztalára. Itt tanulmányoztam a magyar szelemtörténet reprezentatív folyóiratában, a Minerva 1922-es évfolyamában megjelent elméleti cikkét, a Magyar Irodalomismeretet, először elmélkedve az „irodalmi viszony” és a rendszerezés „önelvűsége” fogalmairól, amelyek formalizmusát az addig megismert műveiben való alkalmazásuk telített meg számomra szemléletes tartalommal. S bár Horváth a szelemtörténet mellett optálva sem volt szelemtörténész, túl sok minden kötötte az École Normal legjobb – *G. Sansontól* állítólag első kézből átvett – francia evolucionistáinak összehasonlító historizmusához, azért mégis ez a tanulmánya terelte figyelmem a magyar szelemtörténetre, elsősorban annak legnevesebb képviselőjére, *Szekfű Gyulára*.

Szekfű a Három Nemzedékkel, főleg annak epilógusával, az És ami utána következiknek a jelen problémáival számot vetni igyekvő „konzervatív-reform” gondolatával, meg a Történetpolitikai tanulmányokkal ragadta meg érdeklődésemet. S mivel jól éreztem konkrét történelmi ismereteim hiányát – ezek irodalomtörténeti tájékozottsággal összehasonlítva szegényesek voltak –, ezért a *Hóman–Szekfű* több fejezetét is szívesen olvastam.

Tudtam Horváthról és Szekfűről, hogy az Eötvös neveltjei, de szinte semmit nem tudtam magáról a kollégiumról. Nem csoda. Jobban érdekelték a szellemi értékek, amelyeket igyekeztem elsajátítani, mint a szervezeti formák, amelyekben létrehozták, koncentrálták ezeket. Ám első elméleti iránytűim azért – a logikai irányultságú filozófus, *Pauler Ákos* mellett – a kollégium nagyjai voltak. (...)

A másban, más által és másokért élés nemcsak egy gazdagabb magam-keresésnek és magamra-ébredésnek, „önmegvalósításnak” lett élesztője, de annak az érdeklődésnek, figyelemnek is, amely az engem foglalkoztató művek alkotói, művészek és tudósok személye, élete és egyénisége felé fordított. Elevenek és holtak felé. Az utóbbiak életrajzából igyekeztem jelentős vonásokat kihámozni, az előbbiekről megpróbáltam személyes benyomást szerezni. Hogyan csinálták és csinálják mások? (...)

Nagyot dobbant a szívem, amikor hetedikben, a tanév kezdetén egy másodéves magyar szakos bölcsésztan hallgatótól megtudtam, hogy Horváth János előadásait hallgatja. El is

mentem vele Horváth első órájára. Középtermetű, se sovány, se kövér, piros arcú, összes hajú és kis bajszú, élénk, szinte huncut szemű öregúr lépett a katedrára. Ízes magyar beszéde és egész megjelenése városi ember létére is a magyar vidék kellemes illatát hordozta. A Múzeum körút legnagyobb előadótermét megtöltötték a hallgatók, olyan tiszteletnek örvendett. Színes, nem hangsúlyozott szellemességekkel is át- meg átszótt előadása a magyar humanizmusról szólt. Az egyéni, kötetlen szabadelőadás tartalmilag semmi lényegesen újat nem hozott könyvéhez képest. De mivel a professzor tisztában volt azzal a követelménnyel, amit a német akadémiai életben közmondásosan úgy fogalmaznak, hogy „eine Rede ist keine Schreibe und eine Schreibe ist keine Rede” (a beszéd nem írás és az írás nem beszéd), ám nem mindig tartják meg, Horváth viszont „az élőszó csiszolatlanabb szabadságát” természetes könnyedséggel alkalmazta, azért közelebb hozott és eleve nebbé tett mindent, amiről szólt. Hálás, gyaníthatólag jórészt golyákból álló hallgatósága az előadás végén – velem együtt – lelkesen megtapsolta. Érdekes volt a reakciója. Felállt és a jobb kezét szelíd tiltakozó gesztussal felemelte: „Humanisták vagyunk és a humanizmusról adunk elő – mondotta. – De ellentétben a régi humanistákkal nem keressük a közönség tapsait. A taps a színházba való és nem az egyetemi tanterembe.” Ezzel távozott.

Néhány nap múlva Szekfű előadását látogattam meg. Óráját korán reggel tartotta. Jellege, légköre egészen más volt. Kis terem, kis létszámú hallgatóság. A témára már nem emlékszem. A professzor – főleg Horváth után – magas természetűnek tűnt. A feje tetején szinte teljesen kopasz volt, hátul még meglévő haja barna. Barna volt sűrű, tömött, angolosan nyírt bajusza is. A vidék lehelete nem hagyott nyomot rajta. Nem volt igazán jó előadó. Tartalmas mondanivalóját a tanári asztal fölél hajolva, hajsza alatt mormolva adta elő, előadásmódjában szemmel láthatóan nem törekedve dinamikai árnyalatokra. Teljes figyelme a tárgyban koncentráldott, tagoltság és árnyalat a tartalom analízisében mutatkozott meg, méghozzá a figyelmes hallgató számára plasztikusan, ám adekvát „retorikai” megjelenítés nélkül. Hasonlíthatatlanul jobban írt, mint ahogyan beszélt, mint ahogy előadása eleve közelebb állt a leírt szóhoz, a rögzített szabatos szöveghez. Nem is jött létre külső kapcsolat új hallgatóival – amint ezt barátomon és kalauzomon tapasztaltam –, minthogy nem vette tekintetbe, vagy talán nem is kívánta tekintetbe venni, a visszacsatolás mechanizmusának jelentőségét. Ennek ellenére mindenki számára érezhető volt, hírnevétől függetlenül is, hogy valóban jelentős egyéniség. S főleg teljesen egyértelmű volt az – ami nálam ebben az időben igen sokat számított, később nem, mert akkor már *conditio sine qua non*-nak vettem ezt a követelményt minden tudós- és tanáregyéniséggel kapcsolatban –, hogy megvan benne az a kimerítetlen tudástöbblet és többletképesség, ami azonnal konkrétabb irányba vinné a szóban forgó kérdések bármelyikét, ha történetesen egyikre vagy másikra előadás közben rákérdeznénk. De nálunk ismeretlen volt az amerikai egyetemek eme demokratikus szokása, amely azonban a tengeren túl az esetek többségében nem a tárgy mélyebb rétegeinek feltárására, hanem a hallgatók elégtelen előismereteiből fakadó hézagok feltöltésére irányul. S ilyenkor csak zavarja és megtöri az előadás belső logikáját.

*

Az első mintavétel a bölcsészeti kar életéből kívánatosra számomra, hogy a bölcsész egyetem polgára legyek, s rá se gondoljak az engem egyáltalán nem foglalkoztató orvosi pályára, amelyet apám nekem szánt. Ám mielőtt vitás kérdéssé válhatott volna a pályaválasztás közöttünk, olyan segéderő állott mellém, amelynek apám még akkor sem tudott volna ellenállni, ha elképzelése sokkal erősebb, természete pedig sokkal erőszakosabb lett volna.

Ez a segéderő legkedvesebb tanárom, az általam valaha is ismert legkiválóbb tanáregyéniség, *Ország László* volt. Neve jobbra mint kitűnő szótárszerkesztőé közismert. Pedig komoly értéket jelentenek az angol és amerikai irodalomról szóló tartalmas könyvei és tanulmányai, ha nem is lehetnek annyira közhasználatúak, mint szótárai. Lekötelezően kedves és szolgálatkész ember volt, mindig szívesen állt gazdag, széles körű és alapos tudásával diákjai rendelkezésére, bár alkalmilag a distanciáló szigor módszerét is alkalmazta.

Diákjai szerették, nemcsak becsülték, és alighanem választékos modora miatt egymás között Ubulnak nevezték, olyan hangon, ami felért a becézéssel.

Már hatodikban tanított angolra. Nem egyszerűen nyelvet oktatott, rámutatott a nyelv társadalmi-kulturális implikációira is. Személyes kapcsolatunk hetedikben mélyült el, amikor az utolsó két évben átvette a magyar nyelv és irodalom oktatását. Nemcsak a megkívánt ismereteket, hanem az irodalom szeretetét plántálta belénk, vagy azokba, akik ez nem fogott, legalább az irodalom és tudomány tiszteletét. Már korábban észrevettem időnként megmutatkozó irodalmi érdeklődésemet. Például azt, hogy talán egyedül vagyok az osztályban, aki többre becsülöm *Shakespeare Love's Labour's Lost*-jének nagyszerű versét a télről, mint társaim, akik a mulatságos gyermekversikéért, a *The Owl and the Pussy Cat*-ért (A Bagoly és a Cica-Macska) lelkendeztek. Shakespeare csodás – ahogyan ma nevezem – bruegheli verse, a *Winter*, azt teszi szavakkal, amit a nagy németalföldi a vásznon az ecsettel: a tél legegyszerűbb, úgyszólván hétköznapi jellegzetességeinek felidézésével varázsolja elénk az egész téli világot, a külső, fagyosan tiszta hideget és – könnyed ellentéttel – a belső, jóleső meleget. „When icicles hang by the wall, / And Dick the shepherd blows his nail, / And Tom bears logs into the hall, / And milk comes frozen home in pail...” (*Gáspár–Mészöly* fordításában: „Ha már virít a jégvirág, / S markába Dick nagyot lehel, / Ha Tom behordja mind a fát, / S a sajtárban fagyott a tej...”).

Viszonyunkban az áttérés akkor következett be, az első félév elején, amikor *Mikes Kelemen*ről kellett házi feladatot írni, tetszés szerint választva az Ubul által invenciózusan felvázolt lehetőségek között: irodalomtörténeti értékelés, az emigrációs sors történeti problémája, stíluselemzés, jellemrajz, vagy akár novella is. Kedvemre való feladat volt ez. Szerettem Mikest. Érzékletes, könnyen folyó és numerózus stílusa, reménytelen helyzetében és nosztalgiaiban is megőrzött egészséges kedélye, már korábban megragadott. Ismét olvasgatva leveleit, először stíluselemzésre gondoltam. De aztán Horváth János sajátos *Vörösmartyesszéje*, amely prózában kel versenyre szép szavak „borulatos ragyogványával” a költő stílusával, azt a gondolatot sugallta, hogy próbáljam meg végigvinni a horváthi kezdeményt. Ne vezessem át a stílusmegelevenítést az értekező próza hidegebb fogalmi eszközeibe, hanem vállaljam a művészi kezdemény továbbfejlesztését, teljesítsem ki a megidézett stílust valódi novellaformában. Beszéljek én, ám Mikes hangvételével. Ne legyen apokrif levél, hanem rövid, atmoszférateremtő beszély. Ennek meglesz – ha ugyan sikerül – az előnye, hogy egyszerre láttathatom hőszöveget kívülről és mutathatom meg belülről, s irodalmi eszközökkel egyszerre tehetek eleget az Ország által megadott valamennyi lehetőségnek. Vonzott az irodalmi kísérlet újszerűsége, s úgy gondoltam, hogy az irodalomtudományi és filozófiai értekező próza a maga helyén és idején kívánatos tételet az esztétikai többletet, amely megfelelő alapszint, tónust teremt a tudomány fogalmi igazságainak kifejtéséhez. Munkához látam, s mi tagadás, éppoly elégedett voltam írással, mint kisgyermek koromban *Petőfi*-rajzzal. S ma éppúgy fájlalom, hogy elveszett mindörökké a beadott iskolai dolgozatfűzettel együtt, mint a gyermekrajz elkallódását. Most már sohasem tudhatom meg, hogy az „életkori sajátosságokat” tekintetbe vevő mércén milyen fokozatra került volna.

Hatása mindenesetre várakozásomon felüli volt. A következő dolgozatjavítási órán Ország néhány mondatban összefoglalóan értékelte a dolgozatokat, megígérve, hogy majd visszatér még a részletekre. Mert van itt egy kitűnő dolgozat, rövid, hangulatos, határozott jellemzőerővel, stílus- és kompozíciós érzékkel megírt novella, amelyet szeretne megismertetni az osztállyal. Szigeti Józsa írta: Egy nap Mikes Kelemen életéből. S elejétől végéig felolvasta első és alighanem utolsó szigorúbb értelemben vett szépirodalmi művet, mégpedig (ezt szinte hitetlenkedő meglepetésem ellenére is meg tudtam figyelni) kitűnő előadásban, az árnyalatnyi hangsúly- és hangulatváltozásokat is érzékeltetve.

Ezzel indult barátságunk. Ebben Ország, nemcsak – mint egykori rajztanárom, *Galla Endre* – a tehetség iránt fogékony pedagógus volt, hanem fogékony pedagógusként volt egy szersmind idősebb, izléssel és tapintattal vezetni képes barát. Belső örömet és meglege-

dést keltett benne, tanári munkája jutalmaként – ez a pedagógiai Erosz igazi alapmeghatározója –, ha azt látta, hogy elősegítheti meglévő képességeim és ismereteim bontakozását, és új művelődési igényeket is kelt bennem. Később, amikor az Eötvös-kollégiumban már konvencionális kötelékek nem korlátoztak és kölcsönösen tegeződhattunk, elmondotta, hogy volt stratégiai és taktikai célja velem kapcsolatban. A stratégiai cél: foglalkozzak human tudománnyal, és legyek lehetőleg egyetemi ember. A taktikai: válasszam a tanári pályát, mégpedig magyar–angol szakon, s nem mint én gondoltam: magyar–történelmen.

Pályaválasztási beszélgetéseink során, erre jól emlékszem, két lényeges megfontolás vezette. Az egyik: „Minden szellemi tudományokkal foglalkozó tudósnak ismernie kell egy másik nép, lehetőleg a magyarnál szerencsésebben, demokratikusabban fejlődött nép nyelvét és szellemi kultúráját, s nem is akárhogyan: minél magasabb fokon.” A második: „Ma sokan választják politikai konjunktúra alapján az úgynevezett tengely-szakokat, a német–olaszt, magyar–németet, magyar–olaszt. Sokszor hallani a *Mussolini* kiadta jelszót: »Libro e moschetto – fascista perfetto« (Együtt könyv és puska – teljes a fasiszta). Ezzel próbálják úgy feltüntetni a dolgokat, mintha a fasizmus, akár olasz, akár német formájában e két nagy, általam is szeretett kultúra legitím folytatása lenne a politikai és szellemi életben. *Hollós Ildefonzzal*, dicső tanároddal *Thomas Mann* Hitler-ellenességéről folytatott vitáid azt mutatják, hogy más a véleményed, nem ülsz fel a propagandának. A mai angol kultúra sok mindent megőrzött nagy, demokratikus hagyományaiból. Emellett az angol sokkal inkább világnyelv, mint a német, bármennyire is uralkodik az utóbbi a jelenkori magyar műveltségben. De ne felejtse, hogy a magyar kultúra jelentős mozgalmi és emberei mindig is igyekeztek túllátni a szűkre szabott szemhatáron.” Ismervén Horváth János iránti tiszteletemet, még azt is emlegette, hogy ennek a nagy magyar irodalomtörténésznek, akinél a következő száz évben aligha fogja valaki is alaposabban ismerni az egész magyar irodalmat, erős a francia kultúrája. „Minthogy nálad nincs meg a francia nyelv elemeinek ismerete – folytatta –, legjobban teszed, ha az angolt választod. Így én is jobban tudlak segíteni.”

*

Országgh nemcsak az Eötvös végzett diákja volt. Középiskolai működésével párhuzamosan ő volt az angol szakvezető tanár a kollégiumban. A kollégium ésszerű hagyományai közé tartozott, hogy a volt kollégisták, főleg középiskolában tanító tagjaik az ország minden részében egyfajta „káderkiválasztást” végeztek, felvételi vizsgára küldték a tanári pályát választó, tudományos munkára is alkalmas, tehetséges diákjaikat. Nem a protekciózás szelleme volt ez. Sokkal inkább a tudományos-pedagógiai kiválasztás egyre jobban igazoló, s a 20. század második felében a tudományos és technikai forradalommal egyre fontosabbá váló gondolatának felismerése és alkalmazása, amit eléggé igazolna a magyar tudomány és művészet számos nagy nevének felsorolása. S minthogy *Eötvös Loránd* francia mintára, az *École Normale Supérieure* példájára alapította az atya nevét viselő intézményt, igazolná a francia normalien-ek megfelelő jeleseinek elősorolása is. De ne töltsük meg ezzel lapjainkat!

A nagyon modern gondolat, mint annyi más, a polgárság klasszikus időszakából származott. Konkrét formájában a francia forradalom idején koncipiálták. Folyamatos megvalósítása a 19. század derekától kezdve történt. Országgh elmagyarázta, hogy a collège, francia mintáját követve, nem ad egyetemi fokozatokat. Nem vizsgáztat, tanári és doktori diplomát az egyetemen kell megszerezni, egyetemi polgárként. A többlet a felkészítés folyamatában rejlik, részben a belső tanerőkben, az elmélyült munkát követelő szemináriumi rendszerben, részben a külső feltételekben, főként a szabadon használható, több mint hatvanezer kötetes, kitűnően összeválogatott könyvtárban. Nem feledkezett meg a diákok egymás közti termékeny gondolatcseréjéről sem, arról az intellektuális légkörről, amely éppen szakmai beérésünk „befejező” folyamatában egyszerűen pótolhatatlan.

Mi kellett volna nekem, ha nem az, amit idősebb barátom elmondott? Hiszen erre vágytam már hosszabb idő óta. Csak éppen elképzelni sem tudtam, hogy ilyesmi létezik! A va-

lóság serényebb volt, mint a fantáziám. Egy valóra vált, eredetileg *Rabelais* képzeletében megszületett, ám új és modern thélçmi apáság ez, melynek falaira lángbetűkkel írták ki: „Fay ce que voudras!” („Tedd, amit akarsz!”) Csakhogy a tudomány és művészet modern szerzeteseinek ez a tevékeny akarata nem az önkénynek, szeszélynek, agresszív indulatoknak alávetett „zoológiai individualizmus”, hanem, mint később François Rabelais (bocsánat! hiszen neve anagrammáját használja írói álnévként, *Alcofribas Nasier*) mester hatalmas művében megoldvastam: a szabad embereké. S a „gens liberes, bien nez, bien instruct, conservans en compaignies honnestes, ont par nature un instinct et aguillon qui toujours les poulse á faitcz vertueux et retire de vice, laquelle ilz nommoient honneur” („Az szabad emberek, kik jó családba születének, jól nevelék őket, tisztas társaságban tartozának, természetökből kifolyólag olyan hajlamossággal és ösztökélléssel vagynak, amely mindéglen erénytel teli tettekre sarkall és visszatart az büntől: peniglen ez becsületességnek nevezteték”). Mindezt tudni véltem Rabelais nélkül is: emberi akarat ez, lévén az ember természete – emberi természet. A kérdés csak az, hogy ez az „antropológiai adottságként” meglévő akarat, amely önmagában véve pusztá lehetőség, mert eleve adott pozitív életfeltételek híján egyaránt képes a jóra és a rosszra is, szűkebb vagy tágasabb körben realizálható-e jó ügyek érdekében. Akkor úgy láttam – innen Magyarországról nézve különösen így tűnt –, hogy eléggé szűk körben. Humanista jellegű kisközösségekben. Másrészt éltek bennem azok a szélesebb rétegeket felölelő demokratikus értékérzések, amelyeket adiggi élettapasztalataim alakítottak ki.

*

Az Ország-gal szorosabbra kötődő baráti viszonyom már az érettségi előtt erősítette demokratikus értékorientációmát. Tudatos antifasiszta volt, polgári demokratikus alapon, baloldali irányultsággal. Távol állt a kommunizmustól, de az antikommunizmus árnyalata is hiányzott belőle. Erről különben nemigen beszéltünk. Egyikünknek sem ez volt az alapvető problémája. Egy fontos politikai színt láttunk a forradalmi, vagyis amint mindketten gondoltuk: a kommunista munkásmozgalomban, amely a nyugati demokráciákban legális szervezeti formában képviselhető. Határérték, s mint ilyen, elválasztja a demokráciát a kelet-európai jobboldali diktatúráktól. Diktatúra és demokrácia konkrét viszonya az én számomra bizonyosan, az ő számára gyaníthatólag nem volt elméletileg tisztázott. Elvégre nem is foglalkoztunk tudományosan politikai elmélettel irodalomtörténeti szükségleteinken túlmenően. Ám az utóbbiban azért felmerültek a haladáshoz és a forradalomhoz való viszony nagy kérdései is.

Nevelési módszereinek egyike volt, hogy időnként könyvvel ajándékozott meg, amellet, hogy fontosabb könyvekre és cikkekre hívta fel a figyelmem. Első könyvajándékát tizenhetedik születésnapomon kaptam, fél évvel a Mikes-dolgozat után. *Illyés Gyula* Petőfijének első, Nyugat-kiadása volt ez. Ma is őrzöm: „Szigeti Jóskának – 1938. március 19-én. Ország László.” Nemcsak kedves emlékként érték számomra, de bejegyzéseim miatt is, amelyek többszöri olvasásából származnak. Ebből jobban megismered az igazi Petőfit, a demokratát és forradalmárt, mint Horváth János szép könyvéből, amely sikerrel igyekszik elkerülni a reális politikai elemzéseket – mondotta Ország, nem minden él nélkül. Valóban így is volt. Illyésnél először olvashattam őszinte sorokat arról, hogy „a huszonkét éves költő kezdetnek *Saint-Just*-öt olvassa, a Forradalom Szellemé-t, a Francia Forradalmi Idők Legszébb Szónoklatainak Gyűjteményét. Az ifjúkori bántalmaknak és megaláztatásoknak most leli meg magyarázatát és orvosságát. Egy társadalmi rend áldozatának látja magát, amitől már csak egy lépés, hogy egy másik rend képviselője és bajnoka legyen.” De ekkor a francia forradalom és európai hatásának problematikájába még nem mélyedhettem el. Pedig a szűkebb és tágabb humanista közösség viszonyának reális összefüggéseibe csak a forradalmi folyamatok tanulmányozása adott volna komolyabb betekintést.

Ország demokratikus felfogása és esztétikai érzékenysége, jó ízlése egyaránt megnyilvánult abban is, hogy szívesen járt el a baloldali művészek előadóestjeire. Ezekre rendsze-

rint engem is magával vitt. Így ismerkedtem meg *Ascher Oszkár* páratlan előadóművésze-tével. Lacinak köszönhetem, hogy idejében. Bizonyos, hogy később magamtól is hozzá-jutok ehhez az élményhez. De ez már nem ugyanez az élmény lett volna, mert nem ugyanazzal a szomjúsággal és fogékonysággal hallgatom, mint első ifjúságomban, amikor a meglévő, lírához kötő szeretetemnek a legtöbbet adta. Megmutatta, hogyan kell az előadói gyakorlatban megragadni és élénk varázsolni azt, amit én első esztétikai újjya-korlataimban elméletileg próbálgattam több-kevesebb sikerrel kifejezni: a vers belső for-máját mint az érzelmi-gondolati tartalom metrumképletekkel ki nem mérhető „zenei” – sajátos verszene ez – ritmusát.

*

Országgot nem érdekelte szakszerűen, mint engem, a filozófia tudománya. Már a tár-sadalmi-politikai eszmék története jobban. S nagyon becsülte a művészi alkotások és fo-lyamatok eszmetörténeti és szociológiai elemzéseit. Például *Dilthey* Erlebniss und Dichtung-ját (fel is hívta a figyelmem magyar fordítására), vagy *Levin Ludwig Schückingnek* Cha-rakterstudien beim Shakespeare-jét, illetve rövidebb tanulmányát, a *Soziologie der lite-rarischen Geschmacksbildungot*. Élt benne az eötvösistákat jellemző széles és alapos ér-deklődés, amit a különböző szakosok együttélése és eszmecseréje hatásosan ösztönzött. Ami-kor ismerte már filozófiai hajlandóságom, ezt is támogatta és táplálta. (...)

Ország, „született” pedagógusként, aki tudatosan is azzá tette és nevelte magát, ami-re megvolt az eredendő készsége, élesztette a tüzet fogó szikrát, mert látni kívánta a tűz erejét. Nem akarta, hogy kedvezőtlen külső körülmények elfojtsák, mielőtt lángra kaphat-na. Ha magától elhamvad, mert nem bizonyul elég erősnek, nos, az sem baj, mert az át-meneti ismeretség egy tartalmas tárggyal bizonyosan gyümölcsözővé válik majd más te-rületeken is. Hogy miből s mennyit – ez bizonyára pedagógiai szemérették kérdése. És Ország rendelkezt ezzel is.

Pályaválasztási beszélgetéseink ismétlődő témája volt ez. Hogy filozófiai igényeimet is kielégítse és a tanári pálya iránti vonzalmam is erősítse, kölcsönadta a nagyevű német fi-lozófus-pedagógus, *Eduard Spranger* szellemtudományos alapú könyvét, a *Psychologie des Jugendalters-t*, amelynek tárgya az ifjúság fejlődéskepe és nevelhetősége. Ország Lász-ló margójegyzeteiből, kritikái kérdőjeleiből és megjegyzéseiből láttam, hogy milyen be-hatóan foglalkozott a klasszikus német humanizmus, a „Bildungsklassik” szellemi örök-sége kései, liberál-konzervatívva vált értelmezőjének elképzeléseivel. Mennyire hő vágya volt, hogy elméletileg is ismerje és megértse az egyes ember fejlődésének azt a szakaszát, s ennek változatait, amely a művelődés és világnézet-alakulás szempontjából oly végtelen-nül fontos, s amely a saját emberformáló tevékenységének közvetlen tárgya volt.

Ez lett az első német nyelvű filozófiai könyv, amelyet némi kihagyásokkal végigolvas-tam, s így hamarabb jutottam hozzá a filozófiai nyelv műszavaihoz, mint ahhoz a közna-pi szókincshez, amelyet alkalmasabban sajátíthatunk el újságokból, s regényekből és el-beszélésekből, ha egyszer nincs módunk az élő nyelv rendszeres gyakorlására. Angolból viszont, Ország tanácsára, a fordított utat jártam, még a versolvasással is felhagytam, hogy az élőbeszéd szókincséhez jussak hozzá.

Ország, aki szorgalmazta, hogy választott tárgyaim irányában dolgozzak, s hogy jó érettségít szerezzek, azért nem állott szándékában, hogy mindent ez utóbbi célnak rendel-jen alá. Arra biztatott, hogy folytassam megkezdett irodalmi tevékenységemet, olyan feladatot adott, amely összefüggött gimnáziumunk szellemi életével. A *Zászlónk* című ka-tolikus irodalmi folyóirat pályázatán való részvétel volt ez, amelyet az 1938 nyarán Ma-gyarországon rendezett Eucharisztikus Kongresszussal kapcsolatban írtak ki: a Kong-resszus jelentősége hazánk és a nagyvilág számára. Nem nagyon emlékszem már rá, hogy mit írtam, csak azt tudom, hogy a zenét nem a vallásos hit hazai elmélyítése szempontjából fogtam fel, mint sokan mások. Jobban érdekelt a dolog – akkor így neveztem – „tör-ténetfilozófiai” oldala. Ennek lényege az volt – bizonyára számos reminiscenciát kapcsol-

va „szerves” egységbe a két nagy antagonista: Szekfű Gyula és *Németh László* írásaiból –, hogy a magyarság, különösen az újkorban, jórészt a török megszállás miatt elmaradt a nyugat-európai nemzetek hatalmas kulturális fejlődésétől, s arra kényszerült, hogy időről időre hatalmas erőfeszítésekkel, gyökeres reformokkal, „tigrisugrásokkal” próbáljon meg felzárkózni Európához. A katolicizmus pedig, a reformata religióval együtt, Bizánc és a Kelet ellenében ezt a nemzeti erőfeszítést serkentette specifikus európaiságával. Lehet, hogy dolgozatomban belső logikai rendje és stílussajátosságai erőteljesebbek voltak az alapfoglatoknál és korosztályom szokott önképzőköri irodalmi szintjénél is. Tény, ami tény: a pályázatot megnyertem, s a Zászlónk szerkesztője, „Radír” – *Radványi* – melegen gratulált hozzá, talán nem is véletlenül éppen a stílári értékeket emlegetve.

Áprilisban már igen közel álltam az érettségi vizsgához, a diákok lidércnyomásos álmainak tárgyához. Végeredményben három érettségi tárgy választhatott el attól, hogy jeles érettségi tegyek: a német, a matematika és a fizika. Két hónapom maradt hiányosságaim pótlására. Németből nem volt mit tennem, a *Hitlerrel* szemben érvényesített Thomas Mann-tisztelettel eleve csak arra számíthattam, hogy Hollós úr kék foltot hagy a szemem alatt. Fizikából csak a megérdemelt jót kaphatom meg kiváló tanáromtól, *Schwartz Artúrtól*. Úgy döntöttem hát, hogy főleg a matematikával foglalkozom, hiszen a fizika már sok mindent feltételez a matematikai ismeretekből, ezért esetleg ebben is segíthet. Voltaképpen mindig is sajnáltam kissé, hogy a matematikát, amely *Wagner*ben két formájában is vonzott és lekött, mint a szemléletes-geometriai és az elvont-algebrai evidenciák erőtere, s amelynek még néhány filozófiai problémájáról is tudok egyet és mást, úgyszólván teljesen kiszorítottam érdeklődési körömből, hogy szellemtudományi tárgyakra fordíthassam az így nyert időt. Talán nem is olyan igaz a *Windelband–Rickert*-féle elmélet sem, a nomothetikus természet- és az ideographikus kultúratudományok ellentétéről, amit a természettudományok félretolásának filozófiai igazolására felhasználtam! Így aztán nagy érdeklődéssel vettem bele magam a matematika tanulmányozásába, kikapcsolva úgyszólván minden mással való foglalkozást. S a megújhodott érdeklődés egyre inkább kedvvé és vonzalom-má változott, pláne amikor éreztem, hogy gondolkodásomnak a filozófiában szerzett logikai diszciplináltsága jótékonyan segíti elő a matematikai problémák megértését és a megoldási elvek alkalmazását. (Nem feledkeztem meg arról, hogy a matematikai követelmények színvonala akkor alacsonyabb volt a mainál.) Így arra is futotta kedvemből és időmből, hogy kiválasztva a megfelelő feladattípusokat, bizonyos gyakorlatra tegyek szert a példák megoldásában. Pedig éppen ez az a pont, amit nem lehet büntetlenül elhanyagolni, amit az első pillanattól kezdve rendszeresen kell gyakorolni, hogy „vérünkke” váljon és elősegítse – részben a technikai nehézségek kiküszöbölése révén – a matematikai elmélet mélyebb felfogását.

Ezért nem értettem végső soron egyet kiváló algebristánk, *Rédey* akadémikus egyébként igazság-magvat rejtő paradoxonával, hogy „a matematikusnak nem kell számolni tudnia”, amit egyszer az Akadémia Tudós Klubjában egészen komolyan kifejtett nekem, s bizonyára másoknak is. Sokkal jobban szerettem *Erdős Pali* történetét, amit egy pingpong-meccsünk után mesélt el. Az alig négyéves kölyköcske – ma a világ öt legjelentősebb matematikusának egyike – az első világháború vége felé Herkulesfürdőn nyaralt mamájával, és azzal molesztálta a korukra mindig érzékeny hölgyeket, hogy megkérdezte: néni, te mikor születtél? A néni némi vonakodás után megmondja. De hányadikán, hány óraker és hány perckor? A néni mosolyogva a fontoskodó pontosság láttán, most már oldottabban, még a perct is megadja, amit bizonyára ő maga sem tud. A kisfiú pillanatnyi gondolkodás után naiv diadallal kivágja: akkor te most pontosan ennyi és ennyi perces vagy! Pillanatok alatt számolta át fejben az éveket, napokat, órákat percekre, ahol persze ne zárjuk ki azt a lehetőséget, hogy a nagyobb időegységek percértékét már korábban elraktározta buksi fejében.

Boldog időszak volt ez számomra a matematikával való foglalkozás terén, amelyet jóval később még két másik lényegesen hosszabb és nehezebb elsajátítási időszak követett.

Azzal a különleges sajátossággal, hogy ezekben elég világosan láttam, hogy mit és miért kell elsajátítanom a matematikából filozófiai, egyáltalán elméleti problémáim megoldása számára.

Az érettségi előtti erőfeszítés meg is hozta a maga szép gyümölcsét. Nem mintha jelest kaptam volna e kritikus tárgyából. Egyszerűen azért, mert az írásbelin könnyen megoldottam egy nehéz példát és jól feleltem a szóbeli vizsgán is. Igazgatóm és matematikatanárom, *Gáspár Pál* nehéz helyzetbe került. Még kifejezéstelen, szürke arcán is látszott, hogy egyáltalán nem örül matematikai megtálosodásomnak. Melyik Szigetit osztályozza? Azt-e, aki itt és most alapos felkészültségről tett tanúbizonyságot, vagy azt, aki éveken keresztül szemmel láthatóan dobta a tárgyat? A tényleges – mindegy, hogy milyen úton és mennyi idő alatt megszerzett – tudást, vagy a szorgalommal és egyéb erkölcsi tulajdonságokkal összefüggő egyenletes teljesítményt. Azt hiszem, könnyen túltette magát a dilemmán. Az akkori rutinemegoldást választotta. Jót adott, amivel tovább rontott érettségimen. Sem arra nem gondolt, hogy a szorgalom hiányát esetemben eléggé pótolja a választott tárgyaiban mutatott odaadó, évekig tartó munka, sem arra, hogy a jövőmet, Eötvös-kollégiumi felvételemet – jelentkezési szándékomról tudott Országhtól – kedvezőtlenül befolyásolhatja a három gyengébb jegy.

Jó rendű érettségim azonban nem lett akadály a kollégiumi felvételemnek. Az egy hétig tartó felvételi vizsgán, az önmagunkról adott intellektuális kép fontosabbnak bizonyult az érettségi bizonyítványnál országunk legjelentősebb professzorai szemében, akik értettek ahhoz, hogy a „fejkopogtatáson” – ahogyan nevezték – nagy hozzáértéssel állapítsák meg, mit hordoz a jelölt a fejében, nemes italt-e vagy híg lórét. Feledhetetlen Ország utolsó fejkopogtatás előtti segítő gesztusa. Tíz nappal a kollégiumba vonulás előtt, ahol a felvételi vizsga ideje alatt tartózkodnunk kellett, a kezembe nyomott egy frissen megjelent kis könyvet: *Balassa József* A nyelvek élete (1938) című népszerű nyelvtudományi bevezetőjét. Ennek ismerete még hasznodra válhat a felvételin. Balassáról csak jóval később tudtam meg, hogy a Tanácsköztársaság idején egyetemi tanári kinevezést kapott. Ezért az ellenforradalmi rendszer nemcsak kitette állásából, mint *Babits Mihályt*, hanem egy életre eltiltotta a középiskolai tanítástól is, nyugdíját csak huzavona után rendezték, örülhetett, hogy nyelvész kollégái segítségével a *Nyelvőr* című folyóiratot szerkeszthette. (Nála kellemetlenebb szekatúrában szaktársai közül csak a kor legnagyobb magyar nyelvésze, *Simonyi Zsigmond* részesült.) Szomjasan szívtam magamba az értékes és szépen megírt könyv tartalmát. S úgy is lett, ahogyan Ország László gondolta. Sikerült helyállnom, még az olyan szigorú, az alapelvek áttekintő ismeretét az apróbb részletek feszegetésével szellemesen összekötő vizsgáztatónál is, mint *Ligeti Lajos*, aki nemcsak anyagtudásomat, illetve annak határait fürkészte, hanem – több más vizsgáztatóhoz hasonlóan – szellemi képességeimet is, amelyek nem pusztá formális úton, nem tartalom nélküli elmegimnasztikával, hanem csak a különböző ismeretmatériák beható tanulmányozása, összehasonlítása és lényegösszefüggésekre való redukciója révén fejleszthetők ki.

Madarat lehetett volna fogatni velem, amikor a sikerrel zárult felvételi után, megkaptam az értesítést, hogy szeptembertől kezdve, a báró Eötvös József Collegium tagjaként kezdek el felsőbb tanulmányaimat. Még az igazgatói leirat fölöslegesnek érzett hivatali pártosza sem rontott kedvemen: „Remélem, hogy tehetségének s szorgalmának teljes megfeszítésével arra fog törekedni, hogy erre a kitüntetésre a jövőben is méltónak bizonyuljon”. Már hogy az ördögbe ne törekednék erre?! Olyan boldog voltam, mint *Roger Martin du Gard* csodálatos regényfolyamában Jacques Thibault a versenyvizsga után, amikor elnyeri az École Normale tagságát. Vagy talán még boldogabb! Hiszen a szellemi kultúra szempontjából meglehetősen alacsony, bár a kultúra éhétől áthatott körülményekből kerültem ide, míg Jacques magas szellemi kultúrából, bármennyire is a katolikus konzervativizmus vetette rá Jacques számára elfogadhatatlan árnyékát. Csak azt sajnáltam, hogy a magyar École Normale példaképehez, a francia Eötvös-kollégiumhoz hasonlóan nem függeszti ki a ver-

senyvizsga eredményét, a felvettek névsorát kapujára, mint ahogyan ez a Rue d'Ulm-ben szokás. Hadd látna mindenki, hogy engem, Szigeti Józsefet, egy ilyen nagyszerű intézmény felvett tagjai sorába, és érdemeinek dicsfényéből egy játékos sugár ott táncol rajtam is. Ám gyorsan megvigasztalt, hogy Országgh együttl örül velem, s ez akkor többet jelentett számomra bárki örömeéül.

Ha Országghról mint az általam ismert legkiválóbb – kollégista – tanáregyéniségről beszéltem, úgy képességeit, felkészültségét és magatartását nem egyszerűen az empirikusan adott átlagon mértem, hanem a legmagasabb, elméletileg igazolható lényegtípus mértékével. Akinek megismertem középiskolai tanulmányaim során, az maradt egyetem–kollégiumi éveimben is, sőt... Ezen a magas szinten minden képessége még jobban kivirágzott, hiszen jelentős tudós egyéniség volt. Hadd iktassam hát ide, befejezésül azt a levelet, amelyet mindkettőnk haladott korában, idősebb barátomnak írtam köszönetként. Nem az általa adott számtalan segítséget sorolva elő – ezt triviálisnak éreztem volna –, hanem őt magát s a kollégiumi foglalkozások légkörét felidézve, azt a módot, ahogyan mindez előbbre tudott vinni bennünket. Az egyetlen köszönlőlevél, amit valaha tanáromnak írtam, még éppen időben, nem sokkal halála előtt.

„Kedves Laci!

Bp., 1981. V. 1.

Múltkori találkozásunk olyan emlékeket és érzéseket indított föl bennem – kissé talán patetikusán, de mégis igen szabatosan szólva: az irántad érzett nagyrabecsülés, szeretet és hála érzelmeibe pályálódó emlékeket, amelyekhez hasonlók persze személyes találkozások nélkül is fel-felmerültek bennem a múltó évek során –, hogy ezúttal megragadom az alkalmat és átadom neked tiszteletem apró jeleként utolsó dolgozataim egyikét. Némileg most is úgy, mint az egykori kisdiák értő tanárának, jóindulatodra és elnéző türelmedre biztosan számítva, mindazonáltal kebelemben egy kis szívdobogással. Magyarázatként, az objektív körülmények, meg a szubjektív érzelmek megvilágítására, az alábbi sorok kíséretében.

E dolgozat, az utóbbi időben publikált két másik írással együtt, készülő könyvem, A tudományos gondolkodás forradalma, egyik fejezete. Nevezetesen az első, ami leginkább áll meg önmagában, s mintegy előhang a többihez. Ebből kell, mint magból a növénynek, az egész műnek kisarjadnia. Annak a munkának, amelyet – képességemtől telő – chef d'oeuvre philosophique-nak szánok. Ám az első könyv csak magból kikelt palánta még, sziklevelekkel. Ez szövik majd szárba a második kötetben, amely Az anyag mozgásának és fejlődésének dialektikája címet viseli, s tárgya a materialista ontológia mint általános dialektika. A szár levelet és bimbót hajt a harmadik kötetben. Ez a logikai gondolkodást vizsgálja több nívón, a dialektikus, valamint a formális és a formalizált (matematikai) logika szintjén úgy, hogy az utóbbi kettőt az első határeseteként mutatja be. Címe: A fogalmi gondolkodás dialektikája. Végül a virág és a gyümölcs: az előző két problémakört magasabb szinten egyesítő ismeretelmélet, metodológia és »praxeológia«. E negyedik, zárókötet címe: A valóság elméleti és gyakorlati elsajátításának dialektikus összefolyamata.

Most, hogy elegendő ismeret birtokában, a hosszú és lelkiismeretes felkészülési időszak („lustálkodási éveim”) letelte után, szabadon és biztosan mozogok könyvem anyagában, az első kötet befejezésén dolgozom. Eközben a többiből is felvázolom már egy-egy kulcskérdés megoldását. És munka közben egyre világosabban látom, hogy az ilyen szintetikus mű voltaképpen az ember egész életútjának és szellemi fejlődésének, meg persze gyakorlati tapasztalatainak összegzése. A fejlődési folyamat után a végeredmény – maga is folyamat: az út főbb stádiumainak újratertemése, az új szintetizáló elv koncipiálása és konkretizálása jegyében.

Egészen rendjén való tehát, ha az elsajátítottat, a tudottat és az ismertet újragondolva és átértelmezve, beletagolva az új összefüggésbe, számos részleténél elevenen merül fel a szellemi beavatás idejének emlékképe, s azé az igazi pedagógusé, aki tudással, invencióval, tapintattal és szeretettel végezte a szellem dolgaiba való beavatás nehéz műveletét, jobban mondva, művészetét. Sokszor ismerek rá írásomban az ő szavára. A Filozófiai Szemle 1980. 6. számában, a munkafolyamatot elemezve például ezt írom: »a folyamat normális menete a valóságban mindig egy átlagszintet tartó kiegyenlítő mozgásban valósul meg. S ahogy a költészetben a szabályos és szabálytalan verslábak váltakozása adja meg a vers belső ritmusát, érvényben tartva annak meghatározó metrumát,

mondjuk az ötödfeles jambust, a shakespeare-i blank verset, úgy hatnak a munkafolyamatban is a másodlagosan érvényesülő formák az alapforma vonatkozásában. « Amikor ezt leírtam, csak arra gondoltam, amiről írtam. De később, a már gépelt részt újraolvasva – mint Proustban a madeleine ízére Cambrey – úgy merült fel bennem a „blank vers” hatására az a napfényes Shakespeare-órád (lehet persze, hogy kint fagyos téli szürkesség volt, s a collège szemináriumszobájának világitása is elég-telen), amelyen először beszéltél nekünk a blank vers korlátozott metrikájának és kimeríthetetlen ritmikájának varázsos shakespeare-i egységéről, s amelyen ez az immár másra is alkalmazható, látszólag teljesen távol eső dolgok összekapcsolására is felhasználható tudás örökre belém ivódott.

Ugyanígy, csak nem egy órához köthetően, hanem számos tanórán és baráti beszélgetésben itattál át az angol kultúra szeretetével, beleértve az angol filozófiát is. Így élénken emlékszem arra, hogy a német filozófiával a fejemben, az akkor eredetiben és úgyszólván egyvégtében végigolvasott három nagy kanti kritikától szédülten, valami olyasmit mondtam egyszer neked, hogy ezt angolul bezzeg nem lehetett volna megírni. De Te jobban tudtad, mint én – in rebus philosophicis is! –, hogy mit lehet és mit nem lehet elgondolni és megírni angolul. S nem is késlekedtél felvilágosítani arról, hogy az angol filozófiai műnyelv nemcsak az angolszász szókinésből áll, hanem annak latin, francia eredetű sztrátumából is, amelyet már a köznyelvben is előszeretettel használnak föl elvont fogalmak kifejezésére, s így éppenséggel nagyon jól elboldogulnak a filozófiában is az intellektuális tartalmakkal, sőt...

Ezzel egyfelől elérted azt, hogy eszembe jusson: talán mégiscsak el kellene olvasnom *Kant* után *Hume*-ot is, aki végtére – *Kant* maga mondta – felébresztette őt dogmatikus szendergéséből. Másfelől meg akaratlanul is elérted, hogy *Hume*-ot *dr. Johnson* voltaire-i románkája, a *Rasselas* helyett olvassam, pedig nálad a *Rasselas*-ból kellett beszámolót tartanom és nem *Hume*-ból. Persze, mindjárt érzékelted is beszámolómon, hogy az abesszin herceg kalandjait nem olvastam el, s előadásom csak irodalomtörténetekből vett frázisok előadása és nem elemzés. Nem is késlekedtél ezt szememre lobbantani – a tartalmas udvariasság töled megszokott keretei közt maradva –, én viszont nagyon is késlekedtem mentségként *Hume*-mal előhozakodni. Olyannyira, hogy közel negyven évig el is mulasztottam. Hadd jelentsem utólag, tanári lelkiismereted megnyugtatóására, hogy a *Rasselas* lecke sem volt haszon nélkül való, mert ha nem is nyomban, de 48-ban Londonban, amikor a *Foyles* antikvár anyaga között turkáltam és sixpenceért megvásároltam a *Rasselas*-t, végre el is olvastam.

Sok ilyen emléket idézhetnék. De máris kifogytam a papírból, s félek, nagyon is próbára tettem türelmedet. Befejezésül ezért csak ennyit. Igazi tanáraink tovább élnek bennünk, gyakran – mint ezt Te érted el – olyan értékekben, amelyek számunkra bizonyára a legfontosabbak, vagy legalábbis a legfontosabbak közé tartoznak. Ezért illeti őket az a köszönet, amit talán nem is mindig mondunk ki, vagy nem mondunk ki elég hangosan és hallhatóan – pedig az élet sokféle hamis hangján, fűlsiketítő üvöltözésén és dörömbölésén, hazug nyifogásán és nyekergésén kell áttörnie, hogy célba jusson –, de ami, mint látod, spontán módon is feltörhet és utat talál, világos és egyértelmű szavakba rendeződve.

Sok-sok szeretettel

Szigeti Jóska.”

Mutatis mutandis: ez a köszönőlevél az Eötvös-kollégiumnak is szól.